

gyar? Megjegyzések a korai nyugati magyar kalandozások (907–933) forrásaihoz és időrendjéhez). Jelen kötet a sorozat korábbi köteteinek új, bővített kiadására vállalkozik (vö. Böhmer, J. F.: *Regesta Imperii I. Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918*. Bearbeitet von Engelbert Mühlbacher und Johann Lechner. Nachdruck der 2. Aufl. Innsbruck (1908), Hildesheim 1966). A kötet 571 regesztát tartalmaz Provence-i Károly (855–863), alsó burgundiai vonatkozásban II. Lothar és II. Lajos császár (863–869), Vienne-i Bosdo időszakából (869–887), Vak Lajos időszakából (887–938) egészen a Felső Burgundiával való egyesítésig. Az anyag negyedét a királyi oklevelek teszik ki a *deperditákkal* együtt, s ami a kutatás számára éppoly fontos, a történeti, leginkább Flodoard és Reimsi Hincmar évkönyvein alapuló regeszták száma a 40%-ot is eléri. A nem királyi oklevelek száma 15% (chartae, püspöki és grófi oklevelek), a fennmaradó rész pedig a pápai és zsinati emlékeknek jut.

Az időkeretéből következően a magyar vonatkozások ebben a kötetben kis számúak, így Flodoardnak a merseburgi német győzelemre tett említése (3015), valamint 924 március–áprilisban értesülünk arról, hogy Vienne-i Hugó II. Rudolf felső burgundi királlyal az Itáliából betörő magyarok ellen vonul, aminek részletes kifejtése az RI I,3,3-ban 1471 alatt olvasható.

A könyvtárak számára a kézikönyvsorozat nyomtatott példányainak beszerzését mindenképpen javasolni tudjuk. A sorozatban szintén Zielenskitől megjelent és magyar vonatkozásokban sokkal gazdagabb előző kötete (RI I,3,3 *Das Regnum Italiae vom Regierungsantritt Hugos von Vienne bis zur Kaiserkrönung Ottos des Großen*, 2006) a központi katalógus szerint nem jutott be az ország nyilvános könyvtáraiba.

Veszprémy László

B. SZABÓ JÁNOS

HÁBORÚBAN BIZÁNCCAL. MAGYARORSZÁG ÉS A BALKÁN A 11–12. SZÁZADBAN

(*Corvina Tudástár. Corvina Kiadó, Budapest, 2013. 245 o.*)

Az ismert hadtörténész, a középkori Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség haderejének kutatója, B. Szabó János ezúttal a XI–XII. századi magyar–bizánci háborúk történetét vette tollára. A témaválasztása nem lehetett véletlen, hiszen a szerző első, még Somogyi Győzővel közösen jegyzett kötete is a fent említett eseményeket dolgozta fel, annak idején *Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XIII. században* címmel jelent meg. Mindezek fényében aligha meglepő, hogy B. Szabó János a bizánci hadtörténelem elmélyült kutatójaként pályáját kezdő kiváló festőnek és grafikusnak, Somogyi Győzőnek ajánlotta legújabb kötetét.

A kötet a magyar–bizánci kapcsolatok taglalását a 970-es arkadiopoliszi magyar vereség utáni politikai szituációval kezdi meg, amely után a Balkán felé, tehát bizánci területre irányuló magyar kalandozó hadjáratoknak is vége szakadt. A kötet ezen része a XI. század közepéig ismerteti az eseményeket, kiválóan jellemezve az alcímmel is (*Nagy két császár birodalma között*) azt a szituációt, melyet a korabeli magyar államnak a Bizánci Birodalom és a Német-római Császárság között kellett megélnie. A szerző az eseményeket ezen túl kronológiai sorrendben és a magyar és bizánci történéseket egymással párhuzamba állítva mutatja be. Ritka erénye a tudományos ismeretterjesztő kötetnek, hogy különböző vitás kérdésekben említést tesz a szakirodalomban található eltérő vélekedésekről is. A Quedlinburg-i birodalmi gyűlés kapcsán, a magyar külpolitika alakulásának okait elemezve, Makk Ferenc és Bóna István eltérő nézőpontjait ismerhetjük meg. Mindezek figyelembe vételével, csak elírásnak tűnhet, hogy az említett birodalmi gyűlés, ahova Géza fejedelem is elküldte a követeit, nem 972, hanem 973 folyamán zajlott le (15. o.).

A következő fejezet a magyar–bizánci háborúk hadszínterét és annak természeti adottságait vezzi górcső alá, külön kiemelve az utak és a folyami átkelők rendkívüli fontosságát. A folyami átkelők kiemelt szerepét jelzi, hogy aki bírta őket, az nem csak a vámbevételekre tehetett szert, hanem

a Balkánon is jelentős területekre, ugyanis egy észak felől támadó seregnek Naisszosz városáig nem jelentett már semmi sem komoly akadályt. Mindezek következményeként a térség az állandó várháborúk színterévé vált, ez lett a meghatározó haditevékenység. A Komnénoszok alatt amúgy is felértékelődött az ostromok szerepe a bizánci hadviselésben. A későbbiekben is, a XV–XVI. században a magyar–oszmán összecsapások során is a várharok maradnak a térségben a jellemzőek. A csaták ostromokéhoz képest elenyésző száma is a korábbi, kissé egysíkú, csataközpontú középkori hadtörténetírás tarthatatlansága mellett szól.

A szerző külön fejezetet szentel a szembenálló haderők bemutatásának is. A magyar királyok haderejét tárgyaló fejezet alcímét nagyon is találóan választotta a szerző, a XII. századi muszlim utazó, Abu Hamid al-Garnáti II. Géza seregének erejéről írott soraival jellemezve azt: „Megszámlálhatatlanul sok katonája van.” Ennek a seregnek az összetétele azonban igen sokszínű volt. A magyar had gerincét a királyi várszervezet által kiállított csapatok alkották, nagyon helyesen tesz különbséget a kötet a vármegye és a várispánság között: ma már egyértelműen látszik, hogy nem minden vármegyéhez tartozott ispánság, amelyek száma hetven fölött is lehetett. A kötet szól még az úgynevezett keltjobbágyfiúkról is (*iobagiones exempti*), akik mint a várnépek tagjai katonáskodtak, és az elnevezésük is „hadra kelésre”, tehát katonai szolgálatukra utal (34. o.). Talán érdemes lett volna a keltjobbágyfiúkkal kapcsolatban Varga János által képviselt érvelést is figyelembe venni, miszerint a keltjobbágyfiúk társadalmi rétege nem létezett, mindössze egyetlen kifejezés téves olvasata teremtette meg történetírásunkban őket, ami a későbbiekben meg is gyökeresedett (Varga János: *A keltjobbágyfiúk legendája. Forrástanulmány az Árpád-kori társadalom történetéhez*. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 2009.). A kiadvány alaposan vázolja a korabeli magyar hadszervezetet, ezen belül a határőrszervezetet, a különböző keleti és nyugati jövevények által kiállított csapatokat, és említést tesz az egyházak által kiállított egységekről is. A szerző által említett óvatos megfogalmazás, mely szerint egy-egy püspök vagy apát akár 100–200 lovas felett is rendelkezett, talán még inkább árnyalandó (42. o.). A magyar–bizánci háborúk idején a forrásanyagunk csak a somogyvári apátság 1091-es alapítólevele esetében szól 100 harcosról (*centum militum domus*), más intézményekben ennél kisebb létszámokról van csak adatunk: például a százdi apátság alapítólevele mindössze húsz magyar és tíz besenyő lovasról szól. Mindezek mellett figyelembe véve azt a folyamatot is, ami szerint az egyházak famíliateremtő akarata leginkább az 1260-as évektől adatható – ahogy erről Kristó Gyula is részletesen értekezett, kiemelve az ebben a folyamatban élen járó esztergomi érsekséget és zágrábi püspökséget (Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979. 173–175. o.) –, talán a létszám említésének elhagyása lett volna a helyesebb megoldás, mivel az egyháznagyok döntő többsége ekkor még nagy valószínűséggel nem rendelkezett ekkora fegyveres kontingenssel. Említést érdemel még az a 700 „frank” is, akiket még II. István fogadott fel, és ostromgépeikkel pusztította Bulgáriát. Felmerült azonban, hogy a „frankok” között nehézlovak is találhatóak voltak, nem csak az ostromgépek kezelői (Borosy András: *Lovagi haditechnika és lovagság Magyarországon az Árpád-korban*. In: *Uő: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2010. 13. o.). A szerző felhívja a figyelmet a magyar seregek eltérő taktikájára a nyugati és a bizánci hadakkal szemben, valamint arra a körülményre is, hogy a magyarok előszeretettel kezdeményeztek ütközetet erőfölényük tudatában, valamint, hogy a sebezhető ellenséget gyakran támadták meg folyón való átkelés közben. Itt kapott szerepet Szent László híres – Janus Pannonius által is megénekelte – bárdjának értelmezése is, mely szerint az ábrázolásokon egy skandináv típusú fegyver látható. Érdemes lett volna megemlíteni, hogy az 1068. évi kerlési csatában említett „kunok” azonosításával kapcsolatban felmerült új értelmezést, ami szerint – a korábbi besenyő értelmezés mellett – leginkább úzokat kell értenünk alattunk (Kiss Attila: *Úzok a Képes Krónikában. A nyugati ogúz (úz) törzsek és a Magyar Királyság a XI. században. Hadtörténelmi Közlemények*, 2007. 2. sz. 567–569. o.), valamint Szent László Szög nevű lova kapcsán, a név sárgás lószínre utalását is meg lehetett volna említeni, amely már a XIII. század utolsó évtizedében az okleveles anyagban is megjelenik. A Szent László bárdjához köthető, a Névtelen Minorita által lejegyzett, az 1345-ös erdélyi tatár betörés idején játszódó legendát is meg lehetett volna említeni.

A bizánci haderő bemutatása a *themák* és a *tagmaták* egységeinek bemutatásával kezdődik. Míg az előbbieket sokféle etnikumú tartományi csapatok voltak, addig az utóbbiak alatt a császár személyes testőrségét kell értenünk, akiket a kincstár látott el felszereléssel és élelemmel. Későbbiekben

a „Hallhatatlanok” lovascsapata és a varáng gárda is bővítette ezt az egységet. A könyv izgalmas sorokat szentel a leghíresebb testőr életrajzának is, jelen esetben nem másról van itt szó, mint I. András magyar király sógoráról, Harald Sigurdson norvég királyról.

A könyv szerzője bemutatja azt a folyamatot is, mely során bizánci hadak egyre inkább zsoldos-seregekké válnak, mindezek mellett szól a magyarokkal szembeni bizánci flotta fölényéről, illetve a lovas és gyalogos egységeket kombináló taktikájukról is, melyben a lesvetés, az éjszakai harc és a színlelt visszavonulás is bevett, gyakran alkalmazott szokás volt. Szót kell ejteni a „bizánci huszárokról” is, akik kapcsán még Gáldi László nyelvész 1939-es hozzászólásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a *khószáriosz*-nak nevezett könnyűfegyverzetű lovasok már a X. században is léteztek, feladatuk a felderítés, portyázás és zsákmányolás volt, az ilyen típusú csapatok pedig még XIII–XIV. század folyamán is külön csapatokba voltak osztva. A balkáni népek bizánci hadszervezetből származó hagyományai továbbéltek, és majd a XV. századi Magyar Királyság keretein belül is rendkívül értékes fegyvernemévé tették az ilyen jellegű csapatokat.

B. Szabó János könyve mindezek után a XI–XII. századi magyar–bizánci háborúk sűrű hadi és politikai eseményeit mutatja be. A hosszú háborúkat Salamon király Száván túlra vezetett hadjárata nyitja meg. A hadjárat legfontosabb eseménye az 1071. évi nándorfehérvári magyar ostrom volt, melynek szerencsés módon a XIV. századi krónikaszerkesztésben szereplő leírása hadtörténeti kifejezések (például: *balista, manipulus*) szempontjából is rendkívül gazdag szövegnek mondható. A fejezet ezek után vázolja a magyar és bizánci fél közötti hosszú háborúk sorát, egészen III. Béla Andronikosz elleni háborújáig. Annyit érdemes megjegyezni azonban, hogy a Barbarossa Frigyes német-római császár számára küldött mintegy fél ezer főnyi izmaelita segédcsoport nem csak az 1161. évi hadjáratban vett részt (129. o.), hanem már 1158 óta harcol az itáliai hadszíntéren, és valószínűleg Jasomirgott Henrik osztrák herceg seregtestében kaptak helyet. A szerző külön figyelmet szentel az 1167. évi zimonyi ütközetnek, amely azon Árpád-kori csaták egyike, amelyről az összecsapás menetére vonatkozó csataleírásokat is ismerünk. A bizánci győzelemmel végződött zimonyi csata alkalmas arra, hogy a magyar és bizánci fél egymástól eltérő taktikája bemutatható legyen. A magyar hadrend élére Dénes ispán nehézlovas csapatokat állított, bízva azok rohamának elsöprő fölényében, a magyar íjász lovaság pedig a hátuk mögül támogatta volna őket. A bizánciak hadrendje valamennyivel tagoltabb volt, a magyarokkal szemben két harcrendet alakítottak ki. Az első harcrend szárnyait tartományi lovasok alkották, míg annak közepén kun és szeldzsuk íjász könnyűlovasok szerepeltek, a második harcrend centrumában nehézgyalogos és gyalogos íjások voltak, míg a szárnyakon válogatott német, szeldzsuk és bizánci lovaság helyezkedett el. A zimonyi ütközet leírásában felmerült a magyar gyalogság esetleges jelenléte is. Az Árpád-kori gyalogság kérdésköréről egy forrástanulmány keretében legutóbb Borosy András értekezett, aki még az 1071. évi nándorfehérvári ostrom esetében cáfolta azok jelenlétét (Borosy András: *Gyalogosokkal vette e köztül Belgrád városát 1071-ben az ostromló hadsereg? Hadtörténelmi Közlemények*, 1987. 744–745. o.). B. Szabó János is arra következtetésre jut, hogy bár a korabeli forrásokban a gyalogság, mint fegyvernem nem bukkan fel, ennek ellenére a sereget kísérő szolgaszemélyzet, az úgynevezett „hadtáp” természetesen lehetett gyalogos. Mindemellett az 1167-es összecsapásban alkalmazott itáliai eredetű, leginkább gyalogság esetében használt zászlóskocsi is elgondoltató, amire még Veszprémy László hívta fel a figyelmet (Veszprémy László: *Az 1167-es magyar zászlóskocsitól [caroccio] a székesfehérvári zászlóbotlásig. A magyar hadi zászlóhasználat kezdeti. Történelmi Szemle*, 1995. 2. sz. 209–216. o.). Mindezek mellett Anonymus *pedites*-einek jelenléte is elgondolkodtató a kérdéskörrel kapcsolatosan, amelynek tisztázása – a szűkös forrásdottságok ellenére is – remélhetőleg nem várat már sokáig magára.

A szerző a magyar–bizánci kapcsolatok alakulását a XIII. század első feléig követi részleteiben, amikor is a Magyar Királyság próbálja átvenni a meggyengült Bizánc szerepét a Balkán északi területein, leginkább a katolikus térítés zászlóvivőjeként.

A kiadványt fegyvertörténeti összefoglaló tanulmány is gazdagítja, amit a bizánci fegyvertörténet kutatója, Boldog Tamás jegyez. A fejezet részletesen mutatja be a két szembenálló fél által leginkább használt védő- és támadófegyverzet legfontosabb, darabjait és azok jellemzőit. Két „legendás” fegyver bemutatása is külön figyelmet kapott a fejezetben – talán alkalmasak lehetnek az említett sorok bizonyos berögződött közhelyek eloszlására –, ezek közül a magyar és bizánci seregben is nagymértékben elterjedt összetett reflexíj az egyik. A botíjjal szemben a kisebb méretű,

összetett reflexíj nagy előnye volt, hogy lóról is használható fegyvernek bizonyult. Nem volt „csodafegyver”, hiszen csak magas szintű lovas tudással, valamint íjászyakorlattal egybevetve lehetett igazán hatékony. Nagy valószínűséggel ezeknek köszönhető az is, hogy a sztyeppei nomád népek váltak e fegyver és a lovasíjász fegyvernem leghatékonyabb képviselőivé. A bizánci görögtűz összetétele régóta foglalkoztatja a fegyvertörténészeket. Ennek a folyékony gyújtóelegynek a receptje sajnálatos módon nem maradt ránk, annak idején az még a Bizánci Birodalom területén is államtitkot képezett. A leginkább a bizánci flotta által használt félelmetes hatású görögtűz a XIII. század első felére eltűnik a harcterekről, receptje is vélhetőleg örökre elveszett. Későbbiekben a görögtűz már csak különböző olajos gyújtólövedékek gyújtónevévé vált.

B. Szabó János legújabb könyve illeszkedik a Corvina Tudástár keretein belül már megjelent, a tatárjárás és a mohácsi csata témáját feldolgozó, sikeres tudományos ismeretterjesztő munkáihoz. A hadtörténész frissen megjelent kötetét ismételtelen könnyed és olvasmányos stílus jellemzi, melybe a modern forráskiadványokból származó forrásidézetek is tökéletesen illeszkednek. Az igényes kiadványt térképek, valamint Boldog Zoltán rajzai is színesítik. A különböző fejezetekbe tagolt fogalommagyarázatok (Szent László bárdja, görögtűz, reflexíj, harcos eunuchok, keleti angolok legendája stb.) segítik a korszakban való tájékozódást az olvasó számára.

A kötet végén a téma iránt továbbra is érdeklődő olvasót jól tagolt, a magyar és nemzetközi szakirodalom fontos munkáira egyaránt a figyelmet felhívó válogatott bibliográfia is található. Mindezek mellett a valóban hiánypótló munka méltán válhat a középkori magyar és bizánci hadtörténelem iránt érdeklő szakmai közönség számára is hasznos, a téma kutatói számára gondolatébresztő kiadvánnyá, valamint akár az egyetemi oktatásban is hasznosítható kézikönyvé. Az utóbbi időben szerencsés módon hazánkban is egyre népszerűbbek a bizantinológiai kutatások, melyek további előremozdulásához remélhetőleg a bemutatott kötet is hozzá fog járulni.

Farkas Péter

ÁCS PÁL – SZÉKELY JÚLIA (SZERK.)

IDENTITÁS ÉS KULTÚRA A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBAN

(Balassi Kiadó, Budapest, [2012.] 566 o.)

A 2008-ban Esztergomban a hódoltság korának művelődéstörténetéről rendezett konferencia előadásai nyomán készült tanulmánykötet a szerkesztői szándék szerint a kulturális, nemzeti és vallási identitás problematikáját vizsgálja a történettudomány, a művészettörténet, az irodalomtudomány, a vallástörténet és a folklór szemszögéből. Az Ács Pál előszavával együtt 36 szerző írását kilenc tematikai egységben tartalmazó kötet a téma egyik alapvető kézikönyve lehet. Egy jól szerkesztett, rövidítésjegyzékkel, jó minőségű fekete-fehér képekkel, külön képjegyzékkel ellátott, szép kiállítási, színvonalas kiadvány. Nagyon sok szempontból kötődik a kor hadtörténetéhez is.

A konferencia és a kötet indíttatásának gyökerei Klaniczay Tibor irodalomtörténész közel három évtizeddel ezelőtti felvetéséhez kapcsolódnak, mely szerint a hódoltság korát interdiszciplináris, nemzetközi szintű kutatásokkal kell feltárni. Az oszmán hódítás kutatása e szellemiség nyomán haladt az elmúlt évtizedekben Magyarországon, s a legújabb kutatási eredmények beépültek jelen kötetbe is. A szerkesztők a hódoltság korát egymás mellett élő közösségek kulturális identitásának szüntelen átalakulásaként definiálják. A szokványos ellenségkép mellett szándékuk szerint egy összetett, az azonosságtudat változásait is figyelembe vevő, pozitív oszmánképet is megjelenítő tanulmánykötetet kívántak összeállítani, melyben Ács Pál az oszmán hódítást mint identitásformáló tényezőt, a magyar nemzeti azonosságtudat lassú és fokozatos kialakulását is alapvetően meghatározó jelenséget definiálta. A hódoltság korát egy sajátos jelenségként, az egyének és közösségek többszörös identitásváltásaként is értelmezi. Eltérően a „kereszténység muzulmán »összességének« sok évszázados közhelyétől”, ahogyan a szerkesztői előszó fogalmaz, az oszmán–magyar